

ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Α'. ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

Γνώση είναι μιὰ ἀπόλυτα ὀλοκληρωμένη καὶ ἄρτια συγκροτημένη μορφή τῆς σκέψης τοῦ ὑποκειμένου, ποὺ τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα τῆς κατοχῆς ἐνὸς ἀντικειμένου. Τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα μέρος ἢ καὶ τὸ σύνολο τοῦ ἐπιστητοῦ.

Ἡ γνώση διακρίνεται σὲ γνώση - λειτουργία καὶ γνώση - προϊόν της. Στὴν πρώτη περίπτωση γνώση εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐνεργητικότητας τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κατοχῆς τοῦ πράγματος ποὺ εἶναι ἀντικείμενό της, ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση γνώση εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ὅπως ἔχει μεταφερθῆ ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ πραγματικοῦ στὸν τομέα τῆς καθαρῆς κατηγορίας, δηλαδὴ τῆς νόησης. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς τοῦ Husserl, ἡ γνώση καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις εἶναι καθαρὴ οὐσία, δηλαδὴ στοιχεῖο συστατικὸ τοῦ πραγματικοῦ, ποὺ ἐκφράζεται εἴτε μὲ μορφή ἐνεργητικότητας εἴτε μὲ μορφή ἀντικειμένων, συγκεκριμένων ἢ ἀφηρημένων.

Ἡ γνώση ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἔρευνας ἐνὸς ἰδιαίτερου κλάδου τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ποὺ καλεῖται *Γνωσιολογία*. Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πρὶν ἀρχίσῃ τὴν ἔρευνα τῶν γενικῶν προβλημάτων τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ τίς δυνατότητές του πᾶνω στὸ θέμα αὐτὸ καὶ νὰ μὴ προχωρήσῃ, ἀν διαπιστώσῃ ἔλλειψη ἰκανότητας ἢ ἀρμοδιότητας. Βλέπομε λοιπὸν, ὅτι ἡ Γνωσιολογία εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ κάθε

πιὸ πέρα ἔρευνα, μὰ ταυτόχρονα καὶ μιὰ προπαιδεία, γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας διευκολύνεται ἀπὸ τὴν προάσκησιν τοῦ πνεύματος πάνω στὰ γνωσιοθεωρητικὰ ζητήματα.

Ἡ γνώση ἐρευνᾶται καὶ ἀπὸ ἄλλους κλάδους τῆς φιλοσοφίας, πού μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔγιναν ἀνεξάρτητες ἐπιστῆμες (Ψυχολογία). Ἡ ἔρευνα τῆς γνώσης ἀπὸ τοὺς μερικοὺς αὐτοὺς κλάδους γίνεται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο :

1) Ἡ Ψυχολογία ἐρευνᾶ τὴν γνώση ἀπὸ λειτουργικὴ ἀποψη, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ τρόπου πού ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ἀνεξάρτητα ἀν τὸ περιεχόμενό της εἶναι ἀλήθεια ἢ πλάνη.

2) Ἡ Λογικὴ ἐρευνᾶ τὴν γνώση ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς τυπικῆς ἀλήθειας, δηλαδή ἀν στὴν ἐμπλοκὴ καὶ σύνθεσιν τῶν ἐννοιῶν, κρίσεων καὶ συλλογισμῶν ἀκολουθοῦνται οἱ τυπικοὶ νόμοι τῆς σκέψης, ἀνεξάρτητα ἀν τὸ περιεχόμενό της γνώσης εἶναι ἀλήθεια ἢ πλάνη. Ἔτσι μιὰ γνώση μπορεῖ νὰ εἶναι τυπικὰ σωστή, οὐσιαστικὰ ὅμως ἐσφαλμένη. Παράδειγμα ὁ ἀκόλουθος συλλογισμός : Τὸ ζῶο πού πετάει εἶναι πτηνό. — Ἡ νυχτερίδα πετάει — Ἄρα, ἡ νυχτερίδα εἶναι πτηνό. Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς εἶναι τυπικὰ σωστός, δὲν εἶναι ὅμως καὶ οὐσιαστικά, γιὰ τὸ βρίσκειται σὲ ἀσυμφωνία μὲ τὴν πραγματικότητα. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ λεχθῆ καὶ γιὰ τὰ σοφίσματα, ὅπως π.χ. τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτη γιὰ τὴν διαιρετότητα τοῦ χώρου (σόφισμα τοῦ βέλους, τῆς χελώνης κ.λ.π.).

3) Ἡ Γνωσιολογία ἐξετάζει τὴν γνώση ἀπὸ ἀποψη οὐσιαστικῆς ἀλήθειας, δηλαδή συμφωνίας ἢ μὴ τοῦ περιεχομένου της μὲ τὴν πραγματικότητα. Σὲ περίπτωσιν συμφωνίας δημιουργεῖται ἡ ἀλήθεια καὶ σὲ περίπτωσιν ἀσυμφωνίας ἡ πλάνη.

Β'. Η ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΓΙΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ἡ γνώση ἐκφράζεται μὲ τὸ λόγο, προφορικῶς ἢ γραπτῶς, πού συστατικά του στοιχεῖα εἶναι α) οἱ ἐννοιες, πού διατυπώνονται μὲ τοὺς ὅρους τῆς πρότασης, β) οἱ κρίσεις, πού διατυπώνονται μὲ τὶς ἀπλὲς προτάσεις καὶ γ) οἱ συλλογισμοί, πού διατυπώνονται μὲ τὶς σύνθετες προτάσεις ἢ περιόδους.

1. Ἡ ἔννοια

Ἡ ἔννοια πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ ἄποψη λογικὴ καὶ ὄντο-
 λογικὴ. Ἀπὸ λογικὴ ἄποψη ἡ ἔννοια εἶναι ἓνα σύμβολο, ποὺ ἐκ-
 φράζει μιὰ ἔποπτεία ποὺ ἀποκτοῦμε μὲ τὴν ἐμπειρία, ἔξωτερικὴ
 ἢ ἐσωτερικὴ, αἰσθητηριακὴ ἢ νοητικὴ. Ἡ δημιουργία τοῦ συμ-
 βόλου εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ψυχολογικῆς λειτουργίας, ποὺ ἐνεργεῖ
 τὴν ἀφαίρεση τοῦ συγκεκριμένου καὶ τὴ μετατροπὴ τοῦ πρά-
 γματος σὲ νοητικὴ εἰκόνα καὶ τῆς εἰκόνας στὸ σῆμα ποὺ τὴν ἐκ-
 φράζει. Ἡ διττὴ αὐτὴ μετατροπὴ ἐπιφέρει μεταφορὰ τοῦ πρά-
 γματος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς συγκεκριμένης ὑπαρξῆς στὸν τομέα
 τῆς καθαρῆς κατηγορίας. Σ' αὐτὸ τὸ νόημα ἡ ἔννοια - σύμβολο
 εἶναι ἡ κατηγορικὴ ἔκφραση τοῦ πραγματικοῦ.

Λογικὰ ἐξεταζόμενη ἡ ἔννοια χαρακτηρίζεται ἀπὸ δυὸ βασι-
 κές ιδιότητες: τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος. Πλάτος τῆς ἔννοι-
 ας εἶναι τὸ σύνολο τῶν μερικῶν περιπτώσεων, ποὺ μποροῦν νὰ ὑπα-
 χθοῦν στὴν ἔννοια. Π.χ. τὸ πλάτος τῆς ἔννοι-
 ας μέταλλο εἶναι ὅλα τὰ εἶδη τῶν μετάλλων, τῆς ἔννοι-
 ας ἄνθρωπος, ὅλοι οἱ ἄν-
 θρωποι. Βάθος τῆς ἔννοι-
 ας εἶναι οἱ βασικὲς ιδιότητες, ποὺ χα-
 ρακτηρίζουν τὸ ὄν ἢ τὸ πρᾶγμα ποὺ παριστάνει μιὰ ἔννοια. Π.χ.
 τὸ βάθος τῆς ἔννοι-
 ας μέταλλο εἶναι ὅτι συνιστᾷ μιὰ οὐσία ἀπλῆ,
 ὅτι εἶναι καλὸς ἄγωγος τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ
 κ.λ.π., τῆς ἔννοι-
 ας ἄνθρωπος, ὅτι εἶναι ἓνα ἔμβιο ὄν, σπονδυλω-
 τό, θηλαστικό, δίπουν, σκεπτόμενο κ.λ.π.

Τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος χρησιμεύουν σὰν κριτήρια διάκρι-
 σης τῶν ἐννοιῶν ἀπὸ ἄποψη γενικότητος καὶ συνθετότητας.
 Ἔτσι, μὲ βάση τὸ κριτήριο τοῦ πλάτους ἔχομε διάκριση ἀνάμεσα
 σὲ γένος καὶ εἶδος. Π.χ. στὶς ἐννοι-
 ας ζῶο, σπονδυλωτό, ἡ ἔννοια
 ζῶο εἶναι τὸ γένος καὶ ἡ ἔννοια σπονδυλωτό, τὸ εἶδος. Τὸ γένος
 περιλαμβάνει τὸ εἶδος, μιὰ ἔννοια ὅμως μπορεῖ σὲ σχέση μὲ δυὸ ἄλ-
 λες νὰ εἶναι ταυτόχρονα γένος τῆς μιᾶς καὶ εἶδος τῆς ἄλλης. Π.
 χ. στὶς ἐννοι-
 ας ζῶο, σπονδυλωτό, θηλαστικό, ἡ ἔννοια σπονδυλωτό
 εἶναι εἶδος σὲ σχέση μὲ τὴν ἔννοια ζῶο καὶ γένος σὲ σχέση μὲ
 τὴν ἔννοια θηλαστικό. Ὁ διαδοχικὸς ἐγκλεισμὸς τοῦ εἶδους στὸ
 γένος μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἔννοια τοῦ ἀνωτάτου γένους (supremum
 genus), ποὺ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι γενικά. Τὸ σύνολο τῶν

ιδιοτήτων πού καθορίζουν τὸ εἶδος, καλεῖται *εἶδοποιὸς διαφορά*. Ἔτσι, μιὰ ἔννοια ἔκτὸς τοῦ στοιχείου τοῦ ἀνωτάτου γένους πού τὴν χαρακτηρίζει βασικά, ἔχει καὶ δύο ἄλλα γνωρίσματα, τὸ γένος καὶ τὴν εἶδοποιὸ διαφορά. Τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος προσδιορίζονται ἀπὸ ὠρισμένες ιδιότητες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες εἶναι σταθερὲς καὶ ἀμετάβλητες καὶ συνιστοῦν τὴν οὐσία τῆς ἔννοιας (π.χ. στὴν ἔννοια ἀνθρώπος οἱ ιδιότητες ὄν ἔμβιο, θνητό, σκεπτόμενο κ.λ.π.) καὶ ἄλλες πού δὲν εἶναι οὔτε σταθερὲς οὔτε ἀμετάβλητες, μὰ πού ποικίλουν κατὰ τὶς περιπτώσεις καὶ πού συνιστοῦν τὸ *συμβεβηκὸς* (π.χ. οἱ ιδιότητες φαλακρός, τυφλὸς κ.λ.π. ἀποτελοῦν ιδιότητες κατὰ *συμβεβηκὸς*, δὲν αἴρουν ὅμως τὴν οὐσία τῆς ἔννοιας ἀνθρώπος). Τέλος μὲ βάση τὸ κριτήριο τοῦ βάθους ἔχομε διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἔννοιες ἀπλὲς καὶ σύνθετες, θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς, συγκεκριμένες καὶ ἀφηρημένες.

Ἀπὸ ὄντολογικὴ ἄποψη ἡ ἔννοια εἶναι μιὰ ὄντοτητα, πού κατέχει αὐτονομία ἕξ αἰτίας τῆς ἀναγωγῆς της στὸ ὑπαρκτικὰ αὐτόνομο πρᾶγμα πού ἐκφράζει. Βέβαια, ἡ ὄντολογία τῆς ἔννοιας παρουσιάζει κάποια ιδιοτυπία, γιατί ἔχει καθαρὰ κατηγορικὸ χαρακτήρα. Ὁ Hegel τονίζει, πὼς ἡ ἔννοια δὲν εἶναι μορφὴ κενὴ ἀπὸ περιεχόμενο, γιατί τὸ πρᾶγμα πού ἐκφράζει, εἶναι προικισμένο μὲ ιδιότητες, πού φανερώνουν τὴν ὑπαρκτικὴ του αὐτονομία. Λογικὴ μετ. Γρατσιαίου, σ. 172, 173). Συγγενὴς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸ αὐτὸ ρεαλισμὸ εἶναι καὶ ἡ θέση τῶν ὑπαρξιστῶν, πού δέχονται τὰ πράγματα σὰν ἀπόλυτα καὶ συνεπῶς τὶς ἔννοιες σὰν ὄντοτητες αὐτόνομες, πού δὲν ἐπιδέχονται ἀναγωγή σὲ γενικώτερες κατηγορίες, μὰ οὔτε καὶ παραγωγή των ἀπ' αὐτές.

2. Ἡ κρίση

Κρίση εἶναι μιὰ νοητικὴ λειτουργία κατάφασης ἢ ἀρνήσης. Κατὰ τὸν Kant κρίση εἶναι μιὰ λειτουργία σύλληψης τοῦ μερικοῦ ὡς περιεχομένου τοῦ γενικοῦ. Ὅπως παρατηρεῖ ὅμως πολὺ ὀρθῶς ὁ Goblot, ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς ἐφαρμόζεται σὲ μιὰ μερικὴ μόνο μορφὴ κρίσης, πού καλεῖται κρίση *ἐγκλεισμοῦ* ἢ ὑπαγωγῆς.

Λεκτικὰ ἡ κρίση ἐκφράζεται μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς πρότασης (Vocabulaire philosophique σελ. 318) καταφατικῆς ἢ ἀποφα-

τικῆς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ κατηγορούμενο, ποὺ εἶναι οἱ ὅροι τῆς πρότασης καὶ ἀπὸ τὸ ρῆμα, ποὺ χρησιμεύει ὡς συνδετικὸ τῶν ὄρων αὐτῶν. Π.χ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι θνητός. Ὁ Leibniz λέγει, ὅτι κάθε ρῆμα ἀνάγεται στὸ ρῆμα εἶναι, γιατί ἀποτελεῖ σύνθεση τοῦ ρήματος αὐτοῦ καὶ ἑνὸς κατηγορήματος. Π.χ. ὁ ἥλιος λάμπει, ἀναλύεται στὴν πρόταση: ὁ ἥλιος εἶναι λαμπρός. (Logique, σελ. 21).

Ὁ Kant διακρίνει τὶς κρίσεις μὲ βάση τὰ κριτήρια τῶν κατηγοριῶν τῆς ποσότητας, τῆς ποιότητας, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου. Ἔτσι ἔχομε τὴν ἀκόλουθη διάκριση.

Κατηγορίες	Κρίσεις
Α' Ποσότητας	
Ἐνότητα	Γενικὲς (Ὅλα τὰ σώματα εἶναι ἑκτατά)
Πολλότητα	Μερικὲς (Μερικὰ μέταλλα λυώνουν στοὺς 400°)
Ὀλότητα	Ἀτομικὲς (Αὐτὸ τὸ μέταλλο εἶναι ἑλατό)
Β' Ποιότητας	
Πραγματικότητα	Καταφατικὲς (Ὁ ἄνθρωπος εἶναι θνητός)
Ἀρνηση	Ἀποφατικὲς (Ὁ ἑλέφανς δὲν εἶναι ἑλλογο ὄν)
Περιορισμός	Περιοριστικὲς (Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη)
Γ' Ἀναφορᾶς	
Ὀντότητα	Κατηγορικὲς (Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκεπτόμενο ὄν)
Αἰτιότητα	Ὑποθετικὲς (Ἐὰν εἶσαι ἐπιμελής, θὰ προαχθῆς)
Κοινότητα	Διαζευτικὲς (Ὁ καιρὸς εἶναι ἢ βροχερός ἢ αἰθριος)
Δ' Τρόπου	
Δυνατότητα	Προβληματικὲς (Ὁ μαθητὴς Α ἴσως προαχθῆ)
Ἀναγκαιότητα	Ἀποφαντικὲς (Ὁ μαθητὴς Β εἶναι ὀκνηρός)
Πραγματικότητα	Ἀποδεικτικὲς (Ὁ Θεὸς εἶναι ἀναγκαίως ὑπαρκτό ὄν)

Συνήθως γίνεται μιὰ διάκριση τῶν κρίσεων σὲ ἀναλυτικὲς καὶ συνθετικὲς. Ἀναλυτικὲς εἶναι ὅταν τὸ κατηγορήμα ἐγκλείεται στὸ ὑποκείμενο· π.χ. τὸ τρίγωνο ἔχει τρεῖς γωνίες. Συνθετικὲς εἶναι ἐκεῖνες, ποὺ ἀποτελοῦν σύνθεση ὑποκειμένου καὶ κατηγορήματος καὶ ὅπου τὸ κατηγορήμα ἀνακαλύπτεται μὲ τὴν ἐμπειρία· π.χ. ἡ γῆ εἶναι σφαιρική. Ὁ Hume λέγει, πὼς οἱ ἀναλυτικὲς κρίσεις εἶναι κρίσεις «ἐκ τῶν προτέρων» (a priori), ἐνῶ οἱ συνθετικὲς εἶναι κρίσεις «ἐκ τῶν ὑστέρων» (a posteriori). Ὁ Kant ὅμως παρατηρεῖ, ὅτι τότε μόνο θὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ ἐγκυρό-

τητα τῆς γνώσης καὶ συνεπῶς ἡ δυνατότητα τῶν ἐπιστημῶν, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι καὶ οἱ συνθετικὲς κρίσεις εἶναι κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδή κρίσεις, ποὺ γίνονται μὲ βάση στοιχεῖα, ποὺ ἀπὸ πρὶν ἐνυπάρχουν στὴ συνείδηση. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως μόνο αὐτό, χρειάζεται καὶ μιὰ ἄλλη ἐξασφάλιση: τὰ ἀπριορικὰ (ἐκ τῶν προτέρων) στοιχεῖα πρέπει νὰ ἀποτελοῦν καὶ ὄρους τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, δηλαδή πρέπει νὰ ὑπάρχη ταυτότητα ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ ὑπαρξὴ καὶ στὸν τρόπο τῆς νοητικῆς τῆς σύλληψης. Ἡ ἀντιστοιχία αὐτὴ ἐξασφαλίζεται πραγματικὰ χάρις στὶς ἐποπτεῖες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ποὺ εἶναι στοιχεῖα ἀπριόρι τῆς αἰσθητικότητάς μας καὶ στὶς νοητικὲς κατηγορίες τῆς ποσότητας, τῆς ποιότητας, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, ποὺ εἶναι τύποι προεμπειρικοὶ τῆς νόησης. Ἡ συνείδηση μὲ βάση τὰ μέσα αὐτὰ σχηματίζει τὶς κρίσεις, ποὺ εἶναι συνθετικὲς, ἀφοῦ ἡ συνείδηση εἶναι ἐκείνη, ποὺ προβαίνει στὴ σύνθεση ὑποκειμένου καὶ κατηγορήματος καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προϋπάρχουν στὴ συνείδηση.

Στὴν ὑποκειμενικὴ αὐτὴ ἀντίληψη τοῦ Kant γιὰ τὴν κρίση ὁ Hegel προβάλλει μιὰ ἄλλη ἀντικειμενικὴ, ποὺ ὑποστηρίζει πὼς ἡ κρίση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δυνατότητας αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν πραγμάτων, ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὴ μορφή τῶν ἐννοιῶν. Οἱ ἐννοιες μόνες των προκαλοῦν τὴ δημιουργία τῶν κρίσεων, γιατί ἐνυπάρχουν μέσα στὰ ἴδια τὰ πράγματα τὰ συστατικὰ των στοιχεῖα. Π. χ. τὸ ὅτι τὸ ρόδο εἶναι κόκκινο, εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου καὶ ὄχι τῆς δικῆς μας θεώρησης.

3. Ὁ συλλογισμός.

Συλλογισμὸς εἶναι ἡ λογικὴ ἐνέργεια, ποὺ ἐξάγει μιὰ νέα κρίση (συμπέρασμα) ἀπὸ δυὸ προηγούμενες (μείζων πρόταση, ἐλάσσων πρόταση), ποὺ ὀφείλουν νὰ ἀσφαλίσουν τὴν ἐγκυρότητά της.

Ὁ συλλογισμὸς διακρίνεται σὲ ἐπαγωγικό, ὅταν οἱ προηγούμενες κρίσεις του σχηματίζονται μὲ βάση τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ σὲ ἀπαγωγικό, ὅταν χρησιμοποιοῦμε σὰν ἀφετηρία κρίσεις, ποὺ σχηματίστηκαν μὲ ἐνέργεια καθαρὰ λογικὴ, π.χ. θέσῃ μιᾶς ἰδέας ἐκ τῶν προτέρων.

Ἐπισημασθέντες ὅτι ὁ συλλογισμὸς διατυπώνεται μὲ τὶς ἀκόλουθες κύριες μορφές.

α) Ἐπισημασθέντες ὅτι ὁ συλλογισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλη

Ἡ κλασσικὴ μορφή τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι αὕτη, πού διετύπωσε ὁ Ἀριστοτέλης. «*Συλλογισμὸς δὲ ἔστι λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερον τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι*» (Ἀναλ. πρότ. 24β 18). Ὁ τύπος πού φέρει ὁ συλλογισμὸς αὐτός, εἶναι ὁ ἀκόλουθος :

Ἄλλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος

Ἄρα ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός.

Στὸ συλλογισμὸ αὐτὸ διακρίνομε τὸν μείζονα ὄρο (θνητός), πού περιέχεται στὴ πρώτη πρόταση, πού ὀνομάζεται μείζων πρόταση, τὸν ἐλάσσονα ὄρο (Σωκράτης), πού περιλαμβάνεται στὴ δεύτερη πρόταση, πού καλεῖται γι' αὐτὸ ἐλάσσων πρόταση καὶ τέλος τὸν μέσο ὄρο (ἄνθρωπος), πού μ' αὐτὸν πετυχαίνομε τὴ σύνδεση τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάσσονος ὄρου. Ἡ σύνδεση τῶν ὄρων καὶ ἡ ἐξαγωγή τῆς νέας κρίσης ἐκφράζονται σὲ μιὰ τρίτη πρόταση, πού καλεῖται συμπέρασμα.

Ὁ ἀριστοτελικὸς συλλογισμὸς ὀρίζεται ὡς συλλογισμὸς ὑπαγωγῆς καὶ κατηγορικός. Τὰ χαρακτηριστικά του εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

α) Ἡ λογικὴ φύση τῶν ὄρων, πού ἔχουν τεθεῖ μὲ βάση τὸ κριτήριον τῆς γενικότητος : μείζων ὄρος - ἐλάσσων ὄρος καὶ μέσος ὄρος, ὁ σύνδεσμός των. Συνέπεια τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι,

β) Ἡ λογικὴ σχέση τῶν ὄρων, πού εἶναι σχέση ἐγκλεισμοῦ. Ἡ σχέση αὕτη μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ 1) ἀπὸ ἀποψη πλάτους : ὁ μείζων ὄρος, πού περιέχει τὸ μέσο ὄρο, περιέχει καὶ τὸν ἐλάσσονα, (π.χ. ἡ τάξις τῶν θνητῶν περιέχει τὴν τάξις τῶν ἀνθρώπων, καὶ συνεπῶς τὸ Σωκράτη, πού εἶναι μιὰ μερικὴ περίπτωση), καὶ 2) ἀπὸ ἀποψη βάθους : ὁ ἐλάσσων ὄρος, πού περιέχει τὸ μέσο ὄρο, περιέχει καὶ τὸ μείζονα (π.χ. ὁ Σωκράτης, πού ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει καὶ τὴν ιδιότητα τῆς θνητότητας).

β) Ὁ συλλογισμὸς τῶν Στωϊκῶν

Ὁ συλλογισμὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι ὑποθετικὸς καὶ φέρει τὸν ἀκόλουθο τύπο.

Ἐὰν εἶσαι ἐπιμελής, θὰ εἶσαι πολυμαθής.

Εἶσαι ἐπιμελής.

Ἄρα εἶσαι πολυμαθής.

Στὴ θέση τῆς σχέσης ὑπαγωγῆς ἢ ἐγκλεισμοῦ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συλλογισμοῦ ὑπάρχει ἐδῶ μιὰ σχέση συνδέσεως ἑτερογενῶν προτάσεων, πὺν ἀπ' αὐτές ἢ μιὰ χρησιμεύει ὡς ὄρος ἢ προϋπόθεση τῆς ἄλλης. Ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῆς μιᾶς ἐξαρτᾶται ἢ ἀλήθεια τῆς ἄλλης.

γ) Ὁ συλλογισμὸς τοῦ Descartes

Ὁ συλλογισμὸς τοῦ Descartes, συνήθης στὴ μαθηματικὴ σκέψη, στηρίζεται στὴν ἐναλλαγὴ καὶ τὴ συνεχῆ διαδοχὴ τῶν ὑποκαταστάσεων. Π.χ. $A = B$, $B = \Gamma$, $\Gamma = \Delta$, $\Delta = X$, ἄρα $A = X$.

Γ'. ΟΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ἡ γνώση εἶναι προῖον μιᾶς ἄμεσης ἐποπτείας αἰσθητηριακῆς ἢ νοητικῆς ὑφῆς. Ἡ ἐμπειρικὴ χροιά τῆς γνώσης εἶναι ἐκδηλη, ἀφοῦ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς εἶναι ἀπαραίτητοι δύο παράγοντες, ἓνα ὑποκείμενο καὶ ἓνα ἀντικείμενο, πὺν ἀνάμεσά τους ἀναπτύσσεται μιὰ σχέση συνδέσεως, ἀναφορᾶς. Στὰ πλαίσιά της ἐνεργεῖται μιὰ πράξις καθορισμοῦ τοῦ δημιουργοῦντος τὴ γνώση ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, πὺν προσφέρεται σ' αὐτὸ μ' ὄλο τὸ σύστημα τῶν προσδιορισμῶν του, πραγματικῶν καὶ δυνητικῶν.

Ἀπαραίτητες συνέπειες τῆς ἐμπειρικῆς χροιάς τῆς γνώσης ὡς ἐποπτείας εἶναι οἱ ἀκόλουθοι ἰδιότητές της:

1. Ἐνάργεια καὶ προφάνεια. Ἐναργής εἶναι ἡ γνώση, ὅταν στὴ συγκρότηση τῶν συστατικῶν της στοιχείων ὑπάρχη τέτοια διαύγεια, πὺν νὰ μὴν ἀφήνη τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴ φύση τοῦ περιεχομένου ἢ τοῦ ἀντικειμένου της. Προφάνεια εἶναι μιὰ συγγενῆς πρὸς τὴν ἐνάργεια ἰδιότητα, πὺν παρουσιάζει τὴν καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ ὑφῆ τῆς γνώσης μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ἀναμφισβήτητης ἀλήθειας.

2. *Βεβαιότητα.* Μιά γνώση έναργής και προφανής είναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία. Συνεπῶς ἡ βεβαιότητα, ποὺ συνίσταται σὲ μιὰ θετική μορφή ἔκφρασης τοῦ περιεχομένου τῆς γνώσης, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ιδιότητές της.

3. *Καθολικὴ ἐγκυρότητα καὶ ἀντικειμενικότητα.* Ἡ σωστὴ γνώση δὲν ἔχει ἀξία μόνον γιὰ ἓναν ἄνθρωπο. Αὐτὸ θὰ σήμαινε γνωστικὸ ρελατιβισμό ἀπαράδεκτο, γιατί ἔτσι θὰ ἔλλειπε ἡ βεβαιότητα καὶ ἡ ἀσφάλεια. Μιά πλήρης καὶ ὀλοκληρωμένη γνώση μόνο τότε ἔχει ἀξία, ὅταν φέρη ἓναν χαρακτῆρα διατομικὸ καὶ εἶναι καθολικὰ ἐγκυρη, ἐπιβάλλεται δηλαδή μὲ τὴν ἐνάργεια, τὴν προφάνεια καὶ τὴ βεβαιότητά της σ' ὅλα τὰ ἄτομα. Μόνο ἔτσι γνώση καὶ ἀλήθεια ταυτίζονται καὶ ἔτσι μόνο ἡ γνώση ἀποκτᾷ τὰ ἐγγέγνα μιᾶς ἀλήθειας ποὺ ἰσχύει ἀντικειμενικά.

Δ'. Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ἡ γνώση, θεωρούμενη ὡς γνωστικὴ λειτουργία, εἶναι μιὰ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ποὺ γίνεται σύμφωνα μὲ ὠρισμένους κανόνες. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀντίφραση στὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας, γιατί ἐδῶ ἐξετάζομε τὴ γνωστικὴ λειτουργία σὰν τυπικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Σὰν τέτοια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπακούη σὲ ὠρισμένους κανόνες, ἐνῶ ἐλευθερία σημαίνει τὴ δυνατότητα, ποὺ ἔχει τὸ πνεῦμα, τῆς ἐκλογῆς τῶν πιὸ καταλλήλων στὴν κάθε περίπτωση προσδιορισμῶν, ποὺ κι' αὐτοὶ ἀπὸ τυπικὴ ἀποψη ἀκολουθοῦν τοὺς ἴδιους κανόνες τῆς λογικῆς. Οἱ κανόνες αὐτοὶ φέρουν τὸ γενικὸ ὄνομα ἀρχές καὶ διακρίνονται σὲ ἀξιώματα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ σὲ νόμους ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Ἄξιωμα εἶναι μιὰ αὐταπόδεικτη ἀρχή, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλη ἀπόδειξη. Εἶναι μιὰ ἀλήθεια προφανῆς καὶ ἀναγκαία, ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐξαγωγή καὶ ἀπόδειξη ἄλλων ἀληθειῶν. Τὸ αὐταπόδεικτο τῆς ἀρχῆς εἶναι συνέπεια τῆς ἀμεσότητας τῆς σύλληψής της ὡς ἀρχῆς ρυθμιστικῆς τῆς πνευματικῆς λειτουργίας, καθὼς καὶ τῆς ἔκφρασής της μὲ μορφή κατηγορικὴ ὡς ἀρχῆς, ποὺ νὰ ἐπιδέχεται ἐφαρμογὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων ἐιδικῶν μορφῶν σκέψης, π.χ. μαθηματικῆς, φυσικῆς κ.λ.π.

Νόμος είναι μιὰ ἀρχή, πού διέπει τὶς σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἢ περισσότερες ὄντοτες. Οἱ νόμοι διακρίνονται σὲ φυσικούς, ἠθικούς καὶ πολιτικούς, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν οἱ σχέσεις πού ρυθμίζουν, εἶναι ἀνάμεσα σὲ ὄντοτες φυσικές, σὲ πρόσωπα ἢ σὲ νομικὰ πλάσματα.

Ἡ λειτουργία πού ἐπιτελεῖ ὁ νόμος, εἶναι ἡ ἐνυπαρκτική, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅπου ἡ ρυθμιστικὴ ἀρχὴ περιορίζεται ἀπλῶς στὸν κανονισμὸ τῆς λειτουργίας μιᾶς σχέσης πού ὑπάρχει θετικά, ἢ ὑπερβατική, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν ἠθικῶν νόμων, ὅπου ἡ ρυθμιστικὴ ἀρχὴ ὑπερβαίνει τὰ πλαίσια τῆς θετικῆς ὑπαρξῆς τῆς σχέσης, τὴν ἀναιρεῖ καὶ τείνει στὴν πραγμάτωση καὶ ἐδραίωση μιᾶς τάξης ἰδεώδους.

Μιὰ ἄλλη διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ φυσικὸ καὶ στὸν ἠθικὸ νόμο, συνίσταται στὸ ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι ὑποθετικὸς καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πλήρωση ἑνὸς ὠρισμένου ὅρου, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι κατηγορικὸς, ἔχει ἀναγκαστικὴ καὶ καθολικὴ ἐφαρμογή, γιατί δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανένα ὄρο (π.χ. ἀγάπη, ἀλληλοβοήθεια κλπ.).

Οἱ νόμοι τῆς γνώσης ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν φυσικῶν νόμων, γιατί ρυθμίζουν τὴν πνευματικὴ λειτουργία, πού εἶναι μιὰ φυσικὴ λειτουργία. Οἱ σχέσεις πού ρυθμίζουν οἱ νόμοι τῆς σκέψης, εἶναι σχέσεις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Συνεπῶς ὁ κυριώτερος νόμος, πού διέπει τὴ λειτουργία τῆς σκέψης καὶ τὴ δημιουργία τῆς γνώσης, εἶναι ὁ *νόμος τοῦ προσδιορισμοῦ* τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Κατὰ τὸ νόμο τοῦτο, τὸ ἀντικείμενο προσφέρεται στὸ νοοῦν ὑποκείμενο καὶ τὸ ὑποχρεώνει γνωστικὰ μὲ τὶς ιδιότητές του, πού χρησιμεύουν σὰν μέσα σύλληψης τῆς νοητικῆς του εἰκόνας καὶ τῆς κατηγορικῆς του ἔκφρασης μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἔννοιας. Ὁ νόμος αὐτός, πού ἡ ἀνακάλυψή του ὀφείλεται στὸ γερμανὸ φιλόσοφο N. Hartmann, φανερώνει τὴν ἐμπειρικὴ ὑφὴ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.

Στοὺς νόμους τῆς γνώσης κατατάσσονται καὶ οἱ τυπικὲς ἀρχές τῆς σκέψης, ὅπως ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίφρασης, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου κ.λ.π.

Ε'. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Μεθοδολογία τῆς γνώσης εἶναι τὸ σύνολο τῶν τρόπων ποὺ χρησιμοποιοῦμε, γιὰ νὰ ἐρευνήσωμε καὶ νὰ πετύχωμε ἀσφαλῆστερα τὴ γνώση. Ἡ μεθοδολογία τῆς γνώσης στηρίζεται στοὺς θεμελιώδεις νόμους τῆς σκέψης ποὺ ἀναπτύξαμε πιὸ πάνω. Ἀπὸ ἀποψη μορφολογίας, παίρνει τοὺς ἀκόλουθους τύπους.

1. Ἐπαγωγή καὶ ἀπαγωγή

Ἡ ἐπαγωγή συνίσταται σὲ μιὰ πορεία ἀπὸ τὸ μερικὸ στὸ γενικόν. Εἶναι ἡ συνήθης τακτικὴ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, γιὰ νὰ φτάσουν ὕστερα ἀπὸ διαδοχικὲς ἀφαιρέσεις στὴ σύλληψη γενικῶν ἀρχῶν, ποὺ νὰ εἶναι ἐφαρμόσιμες σὲ μερικὲς περιπτώσεις. Τὸ πρῶτο ὕλικὸ στὴν ἐπαγωγικὴ ἔρευνα τὸ δίνει ἡ παρατήρηση τῶν γεγονότων ἢ καὶ τὸ πείραμα σὲ περίπτωσι ἀνάγκης. Πάνω σ' αὐτὰ τὰ δεδομένα στηρίζεται ἡ ἐπαγωγή γιὰ νὰ βγάλῃ νόμους. Πιὸ ὀνομαστοὶ ὑπερμαχοὶ τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου εἶναι ὁ Fr. Bacon, ὁ J. St. Mill κ.ἄ.

Ἡ ἀπαγωγή ἐπιβάλλει μιὰ πορεία ἀντίθετη. Ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένους προτάσεις γενικοῦ χαρακτήρα βγάζομε ἄλλες προτάσεις, ποὺ ἀφοροῦν μερικὲς περιπτώσεις. Ἐνῶ ἡ ἐπαγωγικὴ πορεία ξεκινάει ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ καταλήγει στοὺς νόμους, ἡ ἀπαγωγικὴ ξεκινάει ἀπὸ τὶς ἀρχὲς καὶ καταλήγει σὲ συνέπειες. Στὴν ἀπαγωγή ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ καὶ στὴ συνέπεια στηρίζεται στὸ λογικὸ σχῆμα τοῦ ἐγκλεισμοῦ ἢ τῆς ὑπαγωγῆς.

2. Ἀνάλυση καὶ σύνθεσις

Ἀνάλυσις εἶναι μιὰ μορφή πνευματικῆς ἐνέργειας, ποὺ συνίσταται στὴ διάκρισι τῶν συστατικῶν στοιχείων τῶν συνθέτων ἰδεῶν. Ἡ ἀνάλυσις αὐτὴ καλεῖται περιγραφικὴ καὶ ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ ἄλλη, τὴν ἐρμηνευτικὴν, ποὺ συνίσταται ὄχι ἀπλῶς στὴ διάκρισι τῶν συστατικῶν στοιχείων μιᾶς σύνθετης ἰδέας, ἀλλὰ καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῶν σχέσεων, ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα

τους. Οἱ σχέσεις αὐτές εἶναι ὄχι μόνο σχέσεις συνύπαρξης καὶ διαδοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξάρτησης.

Ἡ σύνθεση εἶναι μιὰ ἀντίστροφη ἐνέργεια τοῦ πνεύματος καὶ συνίσταται στὴν ἀνακατασκευὴ τῶν συνθέτων ἰδεῶν μὲ μέσο τις ἀπλές, ποὺ βγῆκαν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση. Ὅπως στὴν ἀνάλυση, τὸ ἴδιο κι' ἐδῶ ἔχομε μιὰ μορφή περιγραφικὴ καὶ μιὰ ἐρμηνευτικὴ. Ἡ δευτέρη αὐτὴ μορφή σύνθεσης συνίσταται σὲ μιὰ προοδευτικὴ πορεία ἀπὸ τις συνέπειες σὲ μερικὲς ἀρχές καὶ ἀπ' αὐτὲς στοὺς γενικοὺς νόμους. Πρέπει νὰ σημειώσωμε, ὅτι ἡ σύνθεση δὲν εἶναι πάντοτε μιὰ ἀντίθετη πλευρὰ τῆς ἀνάλυσης, μὰ ἐπιπρόσθετα μιὰ ἐνέργεια καθαρὰ δημιουργικὴ, ποὺ συνίσταται στὴν ἀνακάλυψη σχέσεων ποὺ ἦσαν πρὶν ἄγνωστες. Μόνο ἔτσι εἶναι δυνατὴ ἡ σύλληψη τῶν μεγάλων ἐρμηνευτικῶν θεωριῶν.

3. Ἐνδοσκόπηση

Ἐνδοσκόπηση εἶναι ἡ στροφή τοῦ ὑποκειμένου στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του μὲ σκοπὸ τὴ θέωρησή του ὡς ἀντικειμένου. Ἡ ἐνδοσκόπηση εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἐνδοστροφή, ποὺ κατὰ τοὺς Descartes καὶ Husserl εἶναι τὸ πρῶτιστο καθῆκον κάθε ἀνθρώπου, ποὺ θὰ ἤθελε νὰ κἀνὴ πραγματικὴ φιλοσοφία. Ἐξ αἰτίας τῆς ταυτότητας ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα μὲ βάση τὰ δεδομένα τῆς ἐνδοσκόπησης μπορεῖ νὰ προβῆ σὲς γενικεύσεις ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες, ὥστε ἀπὸ μιὰ ἀσφαλῆ γνώση τῆς ὑποκειμενικότητας νὰ φτάσῃ στὴ γνώση τοῦ εἶναι γενικὰ καὶ συνεπῶς στὴ θεμελίωση τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἀφοροῦν τοὺς διάφορους τομεῖς του.

4. Ὑπόθεση καὶ ἀπόδειξη

Ἐνδοσκόπηση εἶναι ἡ μεθοδολογικὴ ἐνέργεια τῆς ἐξάρτησης τῆς συνέπειας ἀπὸ ἓνα ὄρο. Ὁ σχηματισμὸς τῆς ὑπόθεσης γίνεται μὲ βάση ἀναλογίες τῆς πρότασης ποὺ θέτομε, μὲ ἄλλες γνωστές.

Ἡ σημασία τῆς ὑπόθεσης εἶναι μεγάλη καὶ πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατάλαβαν τὴ σπουδαιότητά της. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸ «σκοπεῖν ἐξ ὑποθέσεως» (Μένων, 86e) σὰν βασικὴ μορφή ἐρευνας κάθε ἐπιστήμης. Ὁ δικαιολογητικὸς λόγος τῆς ὑπόθεσης εἶναι οἱ ἀπειρες δυνητικὲς μορφές ὑπαρξης ἐνὸς πράγματος. Ἀπ'

αὐτὲς ἐκλέγει μιὰ τὸ νοοῦν ὑποκείμενο καὶ τὴ θέτει σὲ δοκιμασία μὲ σκοπὸ τὴν ἐπαλήθευσή της μὲ μέσο μιὰ εἰδικὴ μορφή ἐρευνητικῆς ἐνέργειας, ποὺ λέγεται ἀπόδειξη.

“Ὅπως κι’ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ ὑπόθεση εἶναι μιὰ αὐθαίρετη ἐνέργεια. Γιὰ τὴ διασφάλισή της χρειάζεται ἡ ἀπόδειξη, ποὺ σημαίνει ἐξαγωγή τῆς ἀλήθειας μιᾶς πρότασης μὲ βάση ἄλλες, ποὺ τῆς χρησιμεύουν σὰν ἀρχές. Ἡ ἀπόδειξη παίρνει τὴ μορφή ἐνὸς συλλογισμοῦ, ποὺ ἐνεργεῖ μιὰ ἀναγκαστικὴ μετάβαση ἀπὸ τὶς ἀρχές στὶς συνέπειες. Σ’ αὐτὸ τὸ νόημα δέχεται τὴν ἀπόδειξη ὁ Ἄριστοτέλης, ποὺ τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς παραδοχῆς ὀρισμένων αὐταποδείκτων ἀρχῶν, τῶν ἀξιωμάτων, ποὺ χρησιμεύουν σὰν βάσεις στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν. Τέτοιες αὐταπόδεικτες ἀρχές ὑπάρχουν σὲ κάθε ἐπιστήμη καὶ συλλαμβάνονται ἄμεσα μὲ τὴν πρόσληψη, ποὺ ἐνεργεῖται εἴτε μὲ μέσο τὴν ἐνδοσκοπικὴ λειτουργία τῆς νόησης εἴτε μὲ μιὰ ἐρευνητικὴ ἐξωτερικῆς σὲ σχέση μὲ τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο πραγματικότητας.

5. *Εἰρωνεία*

Σὰν μέθοδος ἐρευνας στὸν τομέα τῆς γνώσης ἡ εἰρωνεία εἶναι ἡ διαρκὴς ἀναζήτηση τοῦ σωστοῦ μὲ τὴν ἐπιδέξια θέση ἐρωτημάτων, ποὺ φέρουν σὲ δύσκολη θέση τὸ συζητητὴ καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ ὁμολογήσῃ τὴν πλάνη του. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ «μαιευτικὴ» τοῦ Σωκράτη. Σ’ ἓνα νόημα στενὰ γνωσιολογικὸ ἡ εἰρωνεία εἶναι μιὰ μερικὴ μορφή τῆς εἰρωνείας γενικά, ποὺ σημαίνει μιὰ εἰλικρινῆ, μὰ καὶ ἀποφασιστικὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ στὶς δυσκολίες της. Ὁ εἰρων δὲν μοιάζει οὔτε μὲ τὸν κυνικό, ποὺ παρουσιάζει μόνο τὴν κακὴ ὄψη τῶν πραγμάτων, οὔτε μὲ τὸν ψευδολόγο, ποὺ παραποιεῖ τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ ἀποκομίσῃ κέρδος. Ἀπ’ ἐναντίας μὲ τὸ δηκτικὸ τρόπο τῆς ἐρευνας ὁ εἰρων ἀνακαλύπτει καὶ τονίζει τὶς δυσκολίες ἀποβλέποντας στὴ ριζικὴ τῶν ἐπίλυση. Ἀνάμεσα στὸν εἰρώνα καὶ στὸ συζητητὴ του ὑπάρχει σχέση εἰλικρινοῦς συνεργασίας, ποὺ τείνει στὴν ἐξεύρεση τῆς ὀρθῆς λύσης τῶν προβλημάτων. Ἐνῶ στὴν περίπτωσή τοῦ κυνισμοῦ καὶ τοῦ ψεύδους ὁ ἕτερος θεωρεῖται ὡς *res*, ὡς ἀντι-

κείμενο λαιδορίας ἢ ἐκμετάλλευσης, στὴν περίπτωση τῆς εἰρωνείας εἶναι ἀμείωτος ὁ σεβασμὸς στὴν προσωπικότητά του.

6. Μεθοδικὴ ἀμφιβολία

Κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς εἰρωνείας εἶναι μιὰ κριτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Αὐτὸ σημαίνει, πὼς ὁ ἐρευνητὴς δὲν δέχεται τὴν πραγματικότητα ὅπως τοῦ τὴν παρέχουν τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τὴν θέτει κάτω ἀπὸ ἓνα αὐστηρὸ ἔλεγχο. Ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἀσκεῖται συστηματικά, ὅταν ὁ ἐρευνητὴς θέτῃ σὲ ἀμφιβολία κάθε πληροφορία, ποὺ τοῦ δίνουν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Στὴν ἐντέλεια ἀνήγαγε τὴ μέθοδο αὐτὴ ὁ Descartes, ποὺ σκέφτηκε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: ἀμφιβάλλω γιὰ κάθε τί τὸ ὑπαρκτό, δὲν μπορῶ ὅμως νὰ ἀμφιβάλλω γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀμφιβολία μου, γιὰτὶ εἶναι μιὰ μορφή τῆς σκέψης. Σκέψη ὅμως χωρὶς ὑπαρξὴ δὲν νοεῖται, συνεπῶς ἀφοῦ ἀμφιβάλλω, δηλαδὴ ἀφοῦ σκέπτομαι, ὑπάρχω. Ego dubito, ergo cogito, ergo cogito, ergo sum. Ἡ γενίκευση τῆς ἀρχῆς τῆς ὑπαρξὸς ὀδηγεῖ τὸν Descartes στὴν παραδοχὴ τῆς ὑπαρξὸς ὄχι μόνο τοῦ φυσικοῦ κόσμου μὰ καὶ τοῦ νοητοῦ, καθὼς καὶ ὄλων τῶν ὑπερβατικῶν σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο ὄντοτήτων, ὅπως π.χ. τοῦ Θεοῦ. Ἡ καρτεσιανὴ ἀμφιβολία καλεῖται μεθοδική, γιὰτὶ ὁ Descartes τὴν χρησιμοποιεῖ σκόπιμα καὶ γιὰ λόγους μεθοδολογικοῦς μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀληθινῆς φύσης τῶν πραγμάτων.

7. Φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ

Σὰ μιὰ μορφή ἀκόμα πιὸ τέλεια ἀνήγαγε τὴ μεθοδικὴ ἀμφιβολία ὁ Husserl, δημιουργὸς τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς στὴ φιλοσοφία, μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς φαινομενολογικῆς ἀναγωγῆς ἢ ἐποχῆς. Ὁ ὅρος ἐποχὴ εἶναι δανεισμένος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους σκεπτικοὺς καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Πύρρωνα καὶ σημαίνει μιὰ ἐπιφύλαξη, ποὺ ὀφείλει νὰ τηρῆ ὁ ἐρευνητὴς ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς γνώσης, πρὶν ὑποβάλλῃ σὲ κριτικὴ βάσανο τὸ ἀντικείμενό της. Ὁ Husserl διακρίνει δυὸ τρόπους σκέψης, τὴ φυσικὴ σκέψη, ποὺ σημαίνει μιὰ ἀφελῆ πίστη τοῦ ὑποκειμένου στὰ δεδομένα ὄχι μόνο τῆς αἰσθητηριακῆς μὰ καὶ τῆς νοητικῆς τοῦ ἐμπει-

ρίας και τὴν κριτικὴν σκέψη, πὺ σημαίνει τοποθέτηση τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας μέσα σὲ παρένθεση καὶ διακοπὴ τῆς πίστεως τοῦ ὑποκειμένου πάνω στὴν ὑπαρξὴ των. Ὁ ἐρευνητὴς στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπέχει καὶ ἔτσι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴ σχετικότητα τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων ἔρχεται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον τῆς καθαρῆς σκέψης, τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν (cogitationes). Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐνέργειας καλεῖται φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ ἢ ἐποχὴ. Οἱ ἐννοιες πὺ ἀνακαλύπτει τὸ ὑποκείμενο στὴν περιοχὴ τῆς καθαρῆς σκέψης, τοῦ ἀποκαλύπτουν τὴν ἀληθινὴ φύση τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ φτάσῃ στὴ σωστὴ γνώση καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημῶν πάνω σὲ ἀσφαλῆ θεμέλια.

ΣΤ'. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑΣ

1. Φαινόμενο καὶ νοούμενο

Κατὰ τὸν Kant ὑπάρχει βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο καὶ στὸ νοούμενο ἢ πράγμα καθ'αυτὸ, ὅπως τὸ ὀνομάζει. Φαινόμενο εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ πράγματος, προϊόν τυποποίησης καὶ γενικώτερα ἐπεξεργασίας τοῦ ὕλικου τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὰ προεμπειρικὰ στοιχεῖα τῆς νόησης (χῶρος — χρόνος καὶ νοητικὲς κατηγορίες). Νοούμενο εἶναι αὐτὸ πὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ φαινόμενο καὶ πὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σκεπτόμενη διάνοια. Τὸ μόνο πὺ εἶναι προσιτὸ στὴ νόηση, εἶναι τὸ φαινόμενο, ἐνῶ τὸ νοούμενο εἶναι ἀπρόσιτο. Συνεπῶς τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο δὲν γνωρίζει τὴν πραγματικότητά ὅπως εἶναι, μὰ ὅπως τὴν βλέπει μὲ τὸ δικό του μάτι. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀποψη πὺ περιορίζει τὴ γνωστικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μέσα στὰ στενὰ ὄρια τοῦ φαινομένου, καλεῖται φαινομενισμὸς μὲ τὸν Kant ὡς κυριώτερό του ἐκπρόσωπο.

Ὁ φαινομενισμὸς ὅμως σφάλλει στὴν ἴδια του τὴ βάση, γι' αὐτὸ καὶ μιὰ νεώτερη ἀποψη, ἡ φαινομενολογία, τὸν θεωρεῖ σὰν ἀπλὴ φιλοσοφικὴ πρόληψη. Στὴ διάκριση πὺ πρεσβεύει ὁ φαινομενισμὸς ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο καὶ στὸ καθ'αυτὸ ἢ φαινομενολογία θέτει μιὰ ἀπόλυτη ταυτότητα. Τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ τροπικότητα ὑπαρκτικῆς καὶ λειτουργικῆς ἐμφάνισης

τοῦ καθ'αυτό, πού ἐδῶ παίρνει τὸ ὄνομα οὐσία. Ἡ οὐσία εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ φαινομένου, τὸ «τί» του, τὸ ὑπαρκτικό του ὑπόστρωμα. Τὸ φαινόμενο εἶναι τὸ μέσο, πού χρησιμοποιεῖ ἡ οὐσία γιὰ νὰ ἐμφανισθῇ κάτω ἀπὸ τοὺς ὄρους τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

2. Τὸ εἶδος. — Ἡ Φαινομενολογία ὡς εἰδητικὴ ἐπιστήμη.

Ὁ Husserl, ἰδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς, μεταχειρίζεται ἕναν εἰδικὸ ὄρο γιὰ νὰ παραστήσῃ μιὰ ὄντοτητα μὲ διττὴ μορφή, τὴν οὐσία — φαινόμενο. Δανείζεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη τὸν ὄρο εἶδος, τοῦ δίνει ὅμως μιὰ ἔννοια πέρα γιὰ πέρα διαφορετικῆ. Γιὰ τὸν Husserl τὸ εἶδος ἔχει ὄντικὴ ὑπόσταση, ὑπαρξὴ πραγματικῆ, ἐνῶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἀντικειμένου, μιὰ ιδιότητα ἢ ἕνα σύνολο ιδιοτήτων, πού τὸ πνεῦμα ἀποδίδει ἢ ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν στὸ ἀντικείμενο.

Ἡ φαινομενολογία ὀρίζεται ὡς εἰδητικὴ ἐπιστήμη, γιατί σὰν ἀντικείμενό της ἔχει τὴν ἔρευνα καὶ τὴ γνώση τῶν εἰδῶν. Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἀποβαίνει πρακτικὰ ὠφέλιμη, γιατί ἡ στενὴ συνάφεια, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο καὶ στὴν οὐσία, ἐπιφέρει σὰν συνέπεια μιὰ στενὴ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες, πού ἀντικείμενό των εἶναι τὸ φαινόμενο καὶ στὶς εἰδητικὲς ἐπιστῆμες, πού ἀντικείμενό των εἶναι τὸ εἶδος. Γιὰ νὰ δώσωμε στὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες ἀσφαλῆ θεμέλια καὶ γιὰ νὰ βγάλωμε ὠρισμένα μεθοδολογικὰ πορίσματα, πού θὰ χρησιμεύσουν σὰν ἀρχὲς ρυθμιστικὲς τῆς ἔρευνας, πρέπει νὰ ξεκαθαρίσωμε τὸ ἔδαφος καὶ νὰ γνωρίσωμε καλὰ τὸ εὐρύτατο πεδίο τῶν ἀναλόγων εἰδητικῶν ἐπιστημῶν, μ' ἄλλα λόγια νὰ γνωρίσωμε τὴν οὐσία κάθε γεγονότος, πού παρουσιάζεται μὲ ὑφὴ ἐμπειρικῆ. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀφοῦ οἱ εἰδητικὲς ἐπιστῆμες ἐξετάζουν τὴν οὐσία τοῦ ἀντικειμένου στὴν καθαρότητά του, ἀποτελοῦν τὶς ἀνάλογες φιλοσοφίες τῶν μερικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ συγκριτικὴ αὐτὴ ἐργασία μᾶς δίνει γερὸ στήριγμα γιὰ μιὰ καλὴ συγκρότηση τοῦ συστήματος τῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ γιὰ μιὰ ὅσο γίνεται πιὸ ἀπηλλαγμένη ἀπὸ ἀντινομίαις ἐπιστημονικὴ γνώση.

3. Τὸ βίωμα

Ἐν τῷ τρόπῳ πού χρησιμοποιεῖ ἡ νόηση γιὰ νὰ ἔλθῃ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, λέγεται *ἐνόραση*, πού διακρίνεται σὲ *ἐμπειρική* καὶ *εἰδητική*, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, ἂν εἶναι ἐμπειρικό ἢ εἰδητικό. Τὸ ἐνορατικό αὐτὸ ἐνεργημα τῆς συνείδησης καλεῖται *βίωμα*. Βέβαια, τὸ γνωστικὸ βίωμα εἶναι μιὰ μερικὴ μόνο μορφή καὶ πλάϊ σ' αὐτὴν ὑπάρχουν κι' ἄλλες μορφές βιωμάτων, πού ἀναλογοῦν στοὺς λοιποὺς τύπους ἐνεργημάτων τῆς συνείδησης. Ἔτσι ἔχομε βίωμα τῆς γνώσης, τοῦ συναισθήματος, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας κ.λπ. Ὡστόσο κοινὸ γνώρισμα τῶν βιωμάτων εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ ὑποκειμένου μὲ ἓνα ἀντικείμενο. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ βίωμα ὀρίζεται σὰν ἀναφορὰ ἐνὸς ὑποκειμένου πρὸς ἓνα ἀντικείμενο. Ἡ νοητικὴ ἐνεργεια προβολῆς τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενο καλεῖται *νόηση* καὶ τὸ ἀντικείμενο, ὅπου προβάλλεται ἡ νοητικὴ ἐνεργητικότητα, καλεῖται *νόημα*. Νόηση καὶ ὑποκείμενο ταυτίζονται σὲ τρόπο πού νὰ μὴ γίνεται διάκριση ἀνάμεσά τους. Βλέπομε λοιπόν, ὅτι ἡ σύσταση τοῦ βιώματος εἶναι νοητικο — νοηματικὴ καὶ ἡ ιδιότητα καὶ ἡ λειτουργία ἀναφορᾶς τῆς νόησης πρὸς τὸ νόημα καλεῖται *ἀναφορικότητα*. Ὁ ὅρος αὐτὸς στὴν ἔννοια τῆς κατεύθυνσης ἢ ἀναφορᾶς πρὸς κάτι (*intentio*) ἀνάγει τὴν προέλευσὴ του στὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ μεσαίωνα, χρησιμοποιήθηκε ὅμως συστηματικὰ κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους ἀπὸ τὸν Fr. Brentano, γερμανὸ ψυχολόγο καὶ φιλόσοφο. Ὁ μαθητὴς του Husserl μετέφερε τὸν ὅρο τοῦτο στὸν τομέα τῆς Φαινομενολογίας γιὰ νὰ παραστήσῃ τὴ βιωματικὴ σχέση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.

Στὴ σχέση νόησης πρὸς νόημα ἐνεργὸ ρόλο παίζει ἡ νόηση, χωρὶς ὅμως καὶ τὸ νόημα νὰ εἶναι ὀλοτελὰ στερημένο ἀπὸ προσδιοριστικὴ δύναμη. Ἡ νόηση προβάλλει τὴν ἐνεργητικότητά της στὸ νόημα, εἶναι ὅμως ταυτόχρονα καὶ δέκτης τῶν ὑπαρκτικῶν καὶ λειτουργικῶν του ιδιοτήτων. Ἔτσι φαίνεται καθαρά, πὼς καὶ τὸ νόημα παίζει ἐνεργὸ ρόλο, ἀφοῦ προσδιορίζει κατὰ κάποιον τρόπο τὴ νόηση. Τὸ νόημα προσφέρεται στὸ ὑποκείμενο γιὰ νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ σὰν ἀντικείμενο τῆς ἀντιληπτικῆς του λειτουργ-

γίας ἢ ἀσκεῖ πίεση μὲ τὴν παρουσία του πάνω στὸ ὑποκείμενο — νόηση καὶ τὸ ἀναγκάζει νὰ προβῆ σὲ ἐνεργήματα ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση.

Ἡ σχέση νόησης καὶ νοήματος μπορεῖ νὰ παρασταθῆ καὶ μὲ ἄλλο τρόπο. Τὸ ὑποκείμενο στὴν ἀνάπτυξη τῆς νοητικῆς του ἐνεργητικότητας προβαίνει σὲ ἐνέργημα, ποὺ μπορεῖ νὰ παρασταθῆ μὲ τὸ καρτεσιανὸ cogito. Στὸν ἐκφραστικὸ αὐτὸ τύπο μπορεῖ νὰ ἀναχθῆ μὲ τὴ γενίκευση κάθε βιωματικῆς ἐνέργειας. Εἶναι γνωστὴ ἡ θέση ποὺ πῆρε ὁ Descartes ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης καὶ τῆς ὑπαρξης. Γιὰ νὰ βρῆ μιὰ ἀσφαλῆ ἀφετηρία, κάνει χρῆση τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ σκέψη γενικά. Ἡ ταυτότητα ἐξ ἄλλου σκέψης καὶ ὑπαρξης ἐξασφαλίζει τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Husserl πῆρε τὴν ἔννοια τοῦ cogito καὶ πάνω σ' αὐτὴν θεμελίωσε τὴν ἔννοια τοῦ βιώματος. Κάθε βίωμα, λέγει, εἶναι κι' ἓνα cogito ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ἂν πρόκειται γιὰ σκέψη θεωρητικὴ ἢ γιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη μορφή ψυχικῆς λειτουργίας. Ἡ νοητικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης καλεῖται cogitatio, τὸ ἴδιο καλεῖται καὶ ἡ νοητικο-νοηματικὴ σχέση τοῦ βιώματος. Τὸ νόημα ἢ ἀναφορικὸ ἀντικείμενο καλεῖται cogitatum. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ cogito καὶ στὸ cogitatum μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ σὲ μερικὲς περιπτώσεις (ἀντίληψη, φαντασία κ.λπ.), μὰ ὅποιασδήποτε μορφῆς εἰδικὸ βίωμα κι' ἂν εἶναι, τὸ χαρακτηριστικὸ του εἶναι ἡ νοητικο-νοηματικὴ του σύσταση καὶ ὑφή, πράγμα ποὺ σημαίνει σύνδεση ἢ σύζευξη ἐνὸς ὑποκειμένου μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς νοητικῆς του ἐνεργητικότητας.

Ζ'. Η ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Ἡ γνώση εἶναι ἡ κατηγορικὴ ἐκφραση τοῦ πραγματικοῦ. Ὅπως στὸν τομέα τοῦ πραγματικοῦ ὑπάρχουν ὄντοτητες ἢ πράγματα, καθὼς καὶ σχέσεις ποὺ τὰ διέπουν, τὸ ἴδιο καὶ στὸν τομέα τοῦ κατηγοριοῦ, δηλαδή τῆς γνώσης, ἔχομε α) τὶς παραστατικὲς ἔννοιες πραγμάτων, ποὺ ἀποδίδομε συστηματικώτερα μὲ τοὺς ὁρισμούς των καὶ β) τὶς θεωρίες καὶ τὰ συστήματα ἐρμηγείας, ποὺ ἀποδίδουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὶς συστατικὲς ὄντοτητες τοῦ πραγματικοῦ.